

Ibn Arebi

Poslanica srži o onome što je neophodno duhovnom pregaocu

UDK 1 Ibn Arebi
28-1

Uvod

Zasigurno je da tesavvuf kao duhovna dimenzija islama ima svoj praktični i teoretski dio, no striktna podjela tesavvufske misli na praktičnu i teoretsku ili na etičku i filozofsku je donekle usiljena. Praktični i teoretski aspekti tesavvufa čine jednu jedinstvenu cjelinu. Tako, kada govorimo o praktičnom i teoretskom tesavvufu, tu nije riječ o podjelama i kategorijama već o aspektima i gledištima sa kojih prilazimo tesavvufu i islamu uopće. Uistinu je teško govoriti o bilo kakvoj podjeli unutar učenja koje zagovara ukidanje svake dvojnosti i koje namjeru - koja proizlazi iz općeg svjetogleda duhovnog pregaoca - smatra osnovom sveg djelanja.¹ Praksa i teorija tesavvufa sačinjavaju jednu cjelinu koja je unitarna i neraskidiva. Tesavvufska misao i književna djela koja je ona izrodila posvećivala je prema oba ova aspekta podjednaku pažnju. Formalna praksa tesavvufa sadrži se od obredoslovlja, etike, duhovnog viteštva (*futuwwa*) i ćudoređa. U cjelini bi se sve to moglo podvesti pod univerzalnim terminom *adab* koji je za sufije od esencijalnog značaja. U osnovi ovaj termin obuhvata sve oblike primjerenog ponašanja prema Bogu, stvorenjima i na koncu prema samom sebi.² Dakle, *adab* je ispravan odnos prema svemu i može se odnositi čak i na nežive predmete, pa je stoga neprikladno dovoditi ovaj termin u korelaciji jedino sa moralnim načelima. U historiji tesavvufske književnosti još iz veoma ranog perioda postoje priručnici koji se odnose na *adab*, tj. na formalne aspekte tesavvufskog nauka. Ovdje ćemo nabrojati najznačajnija djela iz te oblasti koja su nastala prije knjige koja je glavna tema ovog rada, tj. prije trinaestog stoljeća:

1. *Adab ul-nefs* od Hakima El-Tirmizija (u. 910),
2. *Kitab džavami adab ul-sufijja* od Ebu Abdurahmana Es-Sulemija (u. 1021),
3. *Abkam ul-muridin* od Ibn Husejna El-Džessasa (u. 1027),
4. *El-Vasijja lil-muridin* od Ebu Kasima El-Kušejrija (u. 1072),
5. *Adab ul-muridin* od Ebu Nedžiba El-Suhreverdijsa (u. 1138).

* Uvod napisao i Poslanicu preveo Hamza Halitović.

¹ U duhu Poslanikovog, s.a.v.a., hadisa: "Djela se cijene prema namjerama, i svakom čovjeku pripada ono što je naumio." (Prenosi Buhari).

² Jer svaki dio čovjekovog bića ima svoje pravo koje se treba ispuniti.

Iako je Muhjiddin Ibn Arebi poznat kao jedan od najapstraktnijih islamskih mislioca i bez sumnje je jedan od najvećih metafizičkih

umova u povijesti ljudskog roda, ipak je napisao značajan broj djela koja se bave formalnim aspektima islamske duhovnosti. Od svih tih djela najpoznatije je ono koje nosi naslov *Kitab kunh ma laa buda lil-murid minhu* (Knjiga srži o onome što je neophodno duhovnom pregaocu). Ovo djelo je Ibn Arebi napisao 1205. godine dok je boravio u Iraku, tačnije u gradu Mosulu. Ono je odgovor neimenovanom prijatelju koji ga je upitao o onome što je neophodno za duhovnog pregaoca (*murida*). Tj. kako duhovni pregalac treba djelovati i kako se treba ponašati. Ovo djelo se fokusira na osnovne prakse duhovnoga puta kao i na etička načela kojih se duhovni putnik treba pridržavati. Ono u osnovi u sebi uključuje tri tematske cjeline koje ćemo ovdje ukratko spomenuti:

1. Vjerovanje – Osnovna vjerovanja kojih se duhovni pregalac treba držati obrađena su na samom početku knjige. *Kitab kunh* započinje osvrćući se na vjerovanje o Božijoj Jednoći (*tevhid*) i transcendenciji (*tenzih*). A zatim preko vjerovanja u Božijeg Poslanika, s.a.v.a., i u njegove ashabe dolazi do vjerovanja u ljude duhovnog puta (*tarikata*): u odnosu na sve ono što je o njima kazano, no u tom istom pasusu govori i o prepuštanju njima. Stoga baš u tom dijelu dolazi do prelaska sa vjerovanja na djelovanje.
2. Djelovanje – Ova tema obuhvata veći dio teksta, ona obrađuje djela koja duhovni pregalac treba vršiti, koja se na koncu mogu svrstati u dvije osnovne kategorije: obredoslovlje (*ibadat*) i služenje drugima (*bizmet*). U obredoslovlje spadaju sve one prakse kojih se duhovni pregalac treba držati svakodnevno, kao što su namaz, zikr, učenje Kur'ana itd. Sve do kada je u pitanju služenje drugima prvenstveno se spominju posebne kategorije ljudi kojima duhovni pregalac treba služiti. Kao što su ljudi duhovnog puta i siromasi općenito.
3. Ponašanje – Ova tema se odnosi na etički stav duhovnog pregaoca, tj. kako on treba postupati u određenim situacijama i sa određenim vrstama ljudi. Kako se treba ponašati prema svojim ukućanima, prijateljima pa čak i prema životinjama. Cilj svih ovih pravila ponašanja je to da duhovni pregalac stekne plemenita svojstva karaktera (*makarim ul-ablak*) koja su sama po sebi jedno od najvećih duhovnih blagodati.

Tekst *Kitab kunha* je veoma sažet i aforističan tako da se skoro svaki pasus ovog djela može biti predmet opsežnog komentara. Iz svih ovih razloga koje smo naveli *Kitab kunh* je jedno od najpoznatijih Ibn Arebijevih djela, štampan je mnogo puta i preveden je na veliki broj stranih jezika. Za sve istraživače Ibn Arebijeve misli i zaostavštine ovo djelo je od velikog značaja zbog toga što je ono izravno svjedočanstvo njegovih etičkih stavova, a također nam daje uvid u duhovne prakse koje su bile dio njegovog svakodnevnog života.

Poslanica srži o onome što je neophodno duhovnom pregaocu

U ime Allaha Milostivog Samilosnog!

Allah je dovoljan, nema Boga osim Njega, oslanjam se na Njega, nema moći ni snage osim sa Allahom. Neka je hvala Allahu i neka je salavat i selam na našeg predvodnika Muhammeda, na njegovu porodicu i ashabe.

Upitao si me, o *muridu*¹, o srži onoga što je neophodno za duhovnog pregaoca, stoga sam ti odgovorio na ovim stranicama, a Allah je Onaj koji daje uputu, nema Boga osim Njega.

Trebaš znati, o pregaocē, neka Allah uputi i tebe i nas ka pokornosti Njemu i uposli nas sa onim sa čime je On zadovoljan, da se naša blizina Allahu može znati jedino preko onoga što nam je On otkrio, a On je to već učinio, neka je slavljen i hvaljen, preko slanja Poslanika i objave Knjiga, otkrio je puteve koji vode ka vječnoj sreći. Stoga vjerujemo u sve što su oni donijeli i smatrali to istinom, ono što ostaje jeste da se primijene u praksi na njihovom prikladnom mjestu djela naznačena Objavom u koju vjerujemo i koja je uspostavljena u srcima vjernika.

Sljedeća dužnost koja je na tebi, o duhovni pregaocē, jeste da razumiješ Jednoću tvog Stvoritelja (*tevhid*) i Njegovu transcendenciju (*tenzih*). Uzvišen je On iznad onoga što mu ne priliči, kao što je to da ima suparnika, takmaca, sličnog sebi, sudionika, ženu ili sina. *Reci: "On, Allah, Jedan je. Allah je utočište svakome. Nije rodio, nit rođen je. I niko mu ravan nije!"* (Kur'an, 112:1-4). Trebaš znati da je On, Uzvišeni i Veličanstveni, Stvoritelj svjetova i svih bića, Stvoritelj nebesa i zemlje, ljudi i džina, On je tvoj Bog i tvoj Stvoritelj, tvoj Tvorac i tvoj Staratelj, tako da trebaš poznavati ono što Njemu ne priliči i vratiti se Njemu u svim stanjima. U odnosu na Njegovu Jednoću, trebaš znati i vjerovati ako bi postojao neki drugi bog sa Allahom Uzvišenim, nijedno djelo se ne bi moglo ostvariti zbiljski niti potencijalno, zato jer bi imali suprotstavljene volje, tako da bi se poredak upropastio. To je značenje riječi Uzvišenog: *Da na nebesima i na zemlji ima još bogova osim Allaha, poremetili bi se i nebesa i zemlja!* (Kur'an, 21:22). Uzvišen je On visoko iznad onoga što mu pripisuju. I ne raspravljaj se sa onima koji pripisuju druga Allahu, dž.š., niti trebaš uspostavljati dokaze Njegovog Jedinstva i Jedinstvenosti, jer politeist (*mušrik*) zajedno sa tobom prihvata postojanje Uzvišenog Hakka, ali na to dodaje postojanje sudruga Njemu, stoga on treba dokazati ono što je pridodao. Ovo je dovoljno za tebe u pogledu Božije Jednoće (*tevhida*), jer je vrijeme dragocjeno i ugovor je siguran, te protivnik tebi (po ovom pitanju) ne postoji u stvarnosti, hvala Allahu.

A što se tiče razumijevanja Njegove transcendencije (*tenzih*), to je neophodno za tebe zbog bukvalista (*zahiri*) i antropomorfista² koji preovlađuju u ovom vremenu. Samo se drži Njegovih riječi: *Ništa nije kao On* (Kur'an, 42:11), i to će ti biti dovoljno. Zato, koji god opis (Boga) da je u kontradikciji sa ovim ajetom treba ga vratiti na ono što je u skladu sa njim. Nemoj dodavati ništa na to, i ne ostavljaj ovo pravilo. Također je došlo u Poslanikovom hadisu: "Allah je bio i nije bilo ništa s Njim", a učenjaci su na to dodali: "I On je sada kao što je uvijek bio."³ Stoga mu ništa nije pridodato kao ishod Njegovog stvaranja svijeta, što nije bilo sa Njim dok svijet nije postojao. Zato razmišljaj o Njegovoj transcendenciji sa postojanjem svijeta isto kao što bi to činio da svijeta

¹ Riječ murid označava sljedbenike sufijskog puta. Odnosi se na one koji se trude da svoje duše oplemene i steknu duhovnu spoznaju (*irfan*), iz tog razloga sam u nastavku ovog djela riječ murid prevodio kao duhovni pregalac.

² Antropomorfizam je teološko učenje koje Bogu pripisuje lik i svojstva slična stvorenjima.

³ U nekim predajama ove riječi sreću se kao riječi Hazreti Alije, a negdje kao riječi nekog od sufijskih šejhova.

nema, ni Prijestolja (*Ars*), ni bilo čega drugog osim Njega, Allaha, Uzvišen je On iznad onoga što nasilnici govore. Stoga, trebaš razumjeti da svaki ajet ili hadis koji može naznačivati bilo koji vid Njegove sličnosti (sa stvorenjima), bilo da je to prema jeziku Arapa ili da je to govor onoga kome se Objava spuštala, onda moraš vjerovati u njih u skladu sa onim što Allah, dž.š., zna u onome što je On otkrio a ne u skladu sa svojim umišljanima, samo vrati istinsko poznavanje tih riječi Allahu, dž.š. Ništa i niko Ga ne može uzvisiti više od: *Ništa nije kao On* (Kur'an, 42:11), jer je On već Sebe uzvisio sa tim riječima, i to je najbolji opis Njega koji se može dati.

Onda, o pregaoč, moraš vjerovati u Božije Poslanike i sve ono što su oni donijeli tebi. Ono što su oni govorili je od Allaha, dž.š., ono što ti znaš i ono što ne znaš, već je spomenuto u Njegovoj Knjizi koja se spustila na srce Njegovog Poslanika kojega je poslao, riječi Uzvišenog: *Vi recite: "Mi vjerujemo u Allaha, i u ono što je nama objavljeno, i u ono što je Ibrahimu objavljeno, i Ismailu, i Ishaku, i Jakubu, i unucima njihovim! I u ono što je dato Musau, i Isau, i u ono što je dato vjerovjesnicima od Gospodara njihova! Mi ni među jednim od njih ne gradimo nikakvu podjelu, i mi smo predani Allahu!"* (Kur'an, 2:136).

Onda, trebaš voljeti ashabe, neka je Allah zadovoljan njima. Trebaš vjerovati da su oni pravični. I da nema nikakvog pristupa da se oni napadaju ili kritiziraju. Nemoj ih napadati, nemoj uzdizati jednog od njih nad drugima osim po onome sa čime ga je Gospodar izdvojio u svojoj časnoj Knjizi ili preko jezika Svojega Poslanika, neka je mir i blagoslov na njemu. Ti trebaš poštovati sve one koje su Allah i Njegov Poslanik, s.a.v.a., poštovali.

Onda trebaš prihvatiti i predati se ljudima ovoga puta (*tarikata*) u odnosu na sve priče o njima kazane i u odnosu na sve ono što možeš vidjeti od njih a što razum i ovosvjetsko znanje ne može obuhvatiti.

U cjelini trebaš imati lijepo mišljenje o svim ljudima i tvoje srce treba biti u miru sa njima. Moli se za vjernike (*muminun*) u tajnosti. Služi siromašne i smatraj velikom počašću to što su oni zadovoljni da im budeš sluga, jer oni strpljivo podnose svoj teret, nevolje i teškoće. I strpi se ako te oni na bilo koji način uznemire.

Od onoga što je neophodno za duhovnog pregaoca jeste da šuti osim kod sjećanja na Allaha, dž.š. (*zikrullah*), učenje Kur'ana časnog, upućivanje na pravi put onoga koji je zalutao, navraćanje na dobro i odvrćanje od zla, pomirivanje zavađenih i podsticanje ljudi na udjeljivanje, odnosno na sve ono što je dobro.

Od onoga što je neophodno za duhovnog pregaoca je potraga za osobom koja odgovara njegovom cilju i putu koji vodi do Njega. Jer čovjek je poput svojeg brata.⁴ I pazi se društva osobe koja je suštinski suprotstavljena tvom cilju.

Od onoga što je neophodno za duhovnog pregaoca je šejh uputitelj (*šejh-i muršid*). Da bi se našao takav učitelj, potrebna je unutarnja iskrenost (*sidk*) koja je suštinska parola duhovnog pregaoca, jer ako je on iskren sa Allahom, Allah će naznačiti nekoga da ga uzme za ruku i preobrazit će svakog njegovog šejtana u meleka koji će ga voditi samo ka onome što je dobro. Iskrenost je najveći eliksir⁵ koji može preobraziti srž svake stvari. I ko god služi svoga šejha na svome početku, Allah će naznačiti nekoga da ga služi na njegovom kraju.

Od onoga što je neophodno za duhovnog pregaoca je traženje halal sredstava za izdržavanje, jer je sam temelj ovog puta halal opskrba. Stupovi ovoga puta postavljeni su na tom temelju. Ne budi teret nikome i ne prihvataj milostinju ni od koga, već zarađuj svoju opskrbu i budi savjestan u onome što stječeš i u onome što kažeš, gledaš i slušaš – uistinu u svim svojim djelima. Nemoj mnogo trošiti na svoju odjeću i na svoje domaćinstvo, niti na ono što jedeš, jer onoga što je halal

⁴ Postoji mnogo predaja u islamu koje govore o velikom utjecaju prijatelja jednih na druge. Među njima je najpoznatiji sljedeći hadis: *"Čovjek je na vjeri svoga prijatelja, pa zato pazite sa kim se družite."* (Prenosi Tirmizi).

⁵ Elikzir je alhemijski termin kojim se označava kamen mudrosti ili napitak dugovječnosti. On je krajnji cilj rada jednog alhemičara i može preobražavati obične metale u zlato i srebro ili izliječiti sve bolesti i podariti zdravlje i dugovječnost.

ima veoma malo i nije za razbacivanje. Ljudi bliski Allahu, dž.š., su napuštali mnoge puteve halal zarade iz obazrivosti da u njima može biti nešto od harama. Trebaš znati da kada čovjek usadi razne želje u duši svojoj, bit će ih veoma teško iskorijeniti poslije toga. Iz tog razloga duhovni pregalac ne treba biti u raskoši, obilju i odmoru sve dok traga za spoznajom Allaha, dž.š. Savršenstvo⁶ se ne može postići na ovom niskom svijetu koji je mjesto odgovornosti.

Od onoga što je neophodno za duhovnog pregaoca jeste da jede malo, jer glad donosi povećanje duhovne energije u ibadetu i liječi lijenost.

Od onoga što je neophodno za duhovnog pregaoca jeste da pravi razliku između misli koje mu dolaze, zbog toga što se njihov ishod odnosi na njega. Njih ima četiri vrste koje ću ti ovdje pojašniti. One su:

1. nefsanske misli,
2. šejtanske misli,
3. melekske misli,
4. božanske misli.

Misli koje se odnose na jelo, piće i oblačenje su nefsanske misli, od njih trebaš prihvatiti ono što je halal i samo onoliko kolike su tvoje potrebe, a višak ostaviti zato jer je on smrtonosna bolest, opasna i razarajuća. Misli koje se odnose na oholost, laž, uobraženost, licemjerstvo, pobunu, pretvaranje i slično su od šejtana, stoga ih nemoj slijediti, već ih sve u potpunosti ostavi. Misli koje se odnose na ibadet i pokornost, navraćanje na dobro, odvrćanje od zla i požurivanje svega onoga što je dobro, to su melekske misli, dobra djela i božanski darovi, stoga požuri ka njima, čuvaj ih i pazi na njih jer su one putevi pažnje koja te povezuju sa svjetlom upute. A što se tiče misli koje se odnose na božansko znanje i razumijevanje kur'anskih ajeta koji sadrže božanska savršenstva, ovo su milostive božanske misli i one su cilj svih pojedinačnih i općih misli.

Također trebaš njegovati i životom ispuniti trenutke noći i dana: što se tiče onih trenutaka u kojima te vjerovnik poziva da stojiš ispred svojega Gospodara, sa potpunom prisutnošću, ljubavlju i strahopoštovanjem, to su pet namaskih vremena koji su dužnost za tebe. A što se tiče ostalog vremena koje se nalazi između njih, na tebi je kako ćeš ga utrošiti. Ako si zanatlija pokušaj uraditi u jednom danu ono što će te opskrbiti za više dana, kao što je to činio (Ahmed) El-Sebti, sin Haruna Er-Rašida.⁷ On je radio i zarađivao u jednom danu ono što bi ga opskrbilo za cijelu nedjelju ili više, i onda bi se zaokupio ibadetom i pokornošću. I ne ostavljaj mjesto na kojem si obavio sabahski namaz sve dok sunce ne izađe i poslije ikindije sve dok sunce ne zađe, sjećajući se na Allaha (*zikr*) pokorno i ponizno. Ne propuštaj period između podneveskog i ikindijskog, i akšamskog i jacijskog namaza a da ga ne ispuniš sa dvadeset rekata dobrovoljnog namaza. I ustraj u klanjanju četiri rekata prije podneveskog i prije ikindijskog namaza. Klanjaj posljednji noćni namaz (*vitr*) sa trinaest rekata i spavaj samo onda kada moraš spavati, jedi samo onda kada moraš jesti i nosi odjeću samo sa namjerom da pokriješ svoje tijelo i zaštitiš ga od toplote i hladnoće i da otkloniš svaku neprijatnost koja te može odvratiti od obožavanja tvoga Gospodara.

Ako si od onih koji su pismeni, onda stavi sebi u dužnost da pročitaš dio iz Kur'ana (svaki dan). Dok si u mjestu svojega povlačenja, uzmi mushaf, stavljajući svoju lijevu ruku ispod knjige dok prstom desne ruke pratiš slova koja čitaš i podigni svoj glas dovoljno da možeš čuti svoje učenje Kur'ana. Moli Allaha, dž.š., kada dođeš do ajeta koji spominje ono za šta se treba moliti i razmišljaj o ajetima koji ukazuje na razmišljanje, i ophodi se prema svakom ajetu onako kako njemu dolikuje,

⁶ Misli se na savršenstvo u uživanju, raskoši, bogatstvu i ovosvjetskoj sreći, a ne na duhovno savršenstvo.

⁷ Ahmed El-Sebti je bio sin Haruna Er-Rašida koji se odrekao dvorskog života i raskoši i otišao živjeti sam i zarađivati od svojega truda. Prozvan je El-Sebti zato što je radio samo subotom i u tom danu bi zarađivao za cijelu sedmicu dok bi ostale dane provodio u ibadetu.

u traženju utočišta, oprosta i tako dalje. Ako pročitaš opis vjernika i njihovih svojstava, pogledaj šta se od toga nalazi kod tebe a šta ti nedostaje, pa se zahvali na onome što imaš i stekni ono što te mimoišlo. A kada budeš pročitao opis licemjera i nevjernika, pogledaj da li se šta od tog opisa nalazi kod tebe ili ne? Zato budi pažljiv, pobožan i čist.

Od onoga što je neophodno za duhovnog pregaoca jeste da svodi račun (*muhasaba*) sa samim sobom⁸ i da pazi na svoje misli i impulse (*havatir*) u svakom trenu, onda ćeš u svom srcu osjetiti sram pred Allahom, dž.š., a kada osjetiš sram pred Allahom, dž.š., onda će taj sram spriječiti da tvoje srce doživi bilo kakvu misao ili impuls koji vjerozakon prezire i spriječiti će te da izvršiš bilo kakvo djelo sa kojim Istiniti (*Hakk*) nije zadovoljan. Mi smo imali nekada šejha koji je zapisivao sva svoja djela učinjena preko dana u bilježnicu, a kada bi noć pala on bi je otvorio i svodio bi račun sa samim sobom prema onome što je u njoj zapisano. Dakle, djelovao je prema naredbi Poslanika, s.a.v.a.: “Svedite račun sa sobom prije nego se račun sa vama svede i umrite prije smrti.” A ja sam na tu praksu moga šejha dodao i to da zapisujem i svoje misli (čak i ako ih u djelo ne sprovedem).

Od onoga što je neophodno duhovnom pregaocu je da uvijek bude svjestan svojih misli i trenutaka. To jest, trebaš razmišljati o trenutku u kojem si i razmotriti šta je to što je vjerozakon propisao da tada trebaš činiti i onda to trebaš i uraditi. Stoga, ako si u trenutku propisane dužnosti (*farz*), trebaš je izvršiti ili zažaliti zbog toga što si je propustio i onda požuriti da je nadoknadiš. Ali, ako si u vremenu koje je otvoreno⁹, onda se trebaš zauzeti sa izvršavanjem različitih vrsta dobrih djela koja je Istiniti preporučio (*mustehab*). Djela koja dovode u blizinu Božiju. Ne govori sebi kako ćeš biti živ pa ćeš izvršiti još jedno dobro djelo poslije njega. Umjesto toga trebaš misliti da je to tvoje posljednje djelo na ovom svijetu sa kojim ćeš sresti svojeg Gospodara. Jer ako tako postupiš, bit ćeš oslobođen, a sa tim oslobođenjem dolazi Božije prihvatanje.

Od onoga što je neophodno za duhovnog pregaoca je to da uvijek bude pod abdestom, i kada se onečisti, onda ponovo treba uzeti abdest. Kada završi sa abdestom, neka klanja dva rekata dobrovoljnog namaza, osim ako se radi o jednom od tri vremena kada je zabranjeno obavljati namaz, a to je pri izlasku Sunca, kada je Sunce u zenitu, osim u petak¹⁰ i poslije ikindije sve do zalaska Sunca.

Od onoga što je neophodno za duhovnog pregaoca jeste trud da se postignu plemenite karakterne osobine (*makarim ul-ahlak*) koje treba primjenjivati u situacijama koje njih zahtijevaju a isto tako treba izbjegavati sve loše karakterne osobine. Zato, ko god napusti plemenite karakterne osobine već samim tim posjeduje loše karakterne osobine preko napuštanja plemenitih osobina. I znaj da su plemenitosti karaktera različitih vrsta isto kao što su stvorenja različitih vrsta. Stoga je neophodno za tebe da znaš koje plemenite osobine trebaš primjenjivati u svakoj posebnoj situaciji. Najopćiji oblik plemenitih karakternih osobina je donošenje olakšanja stvorenjima i otklanjanje neprijatnosti od njih. Ali sve ovo mora biti jedino radi Božijeg zadovoljstva. Zato znaj da su sva stvorenja Božiji robovi koji su potčinjeni u svojim djelima i u svojim sudbinama Rukom Onoga koji ih pokreće. Stoga nam je Božiji Poslanik, s.a.v.a., donio potpuno olakšanje u odnosu na ovo pitanje kada je rekao: “Poslan sam da upotpunim plemenita svojstva.”¹¹ Pa u svakoj situaciji o kojoj ti vjerozakon kaže ako hoćeš možeš učiniti, a ako hoćeš možeš ostaviti, ti izaberi ostavljanje toga djela. Ili ako po Objavi imaš pravo tražiti nadoknadu¹², a ako želiš možeš oprostiti¹³, ti se prikloni samilosti i oprost, a tvoja nagrada je kod Allaha (Kur’an, 42:40). I dobro se pazi od toga da izvršavaš

⁸ Bukvalno rečeno sa svojom dušom (nepsom).

⁹ Vrijeme koje se nalazi između različitih oblika farzova.

¹⁰ Jedino je petkom dozvoljeno obavljati namaz dok je sunce u zenitu.

¹¹ Odnosno, cijela diskusija oko plemenitih svojstava je postala izlišna jer su ona već pokazana i upotpunjena u životopisu Božjeg Poslanika, s.a.v.a. Hadis prenosi Malik u svom djelu El-Muvveta.

¹² U određenim prijestupima se po islamskom vjerozakonu može zahtijevati izvršenje kazne ili traženje novčane nadoknade ili se pak može oprostiti počiniocu sa čim će izvršenje kazne nad njim biti obustavljeno.

¹³ Za nepravdu koja ti je nanescena.

odmazdu radi sebe prema onome koji je loše postupio prema tebi, jer je Allah sve to nazvao “zlim” kada je rekao: *A iskupljenje za zlo je zlo poput njega* (Kur’an, 42:40)¹⁴, da bi u nastavku rekao: *A ko god oprost i izmiri se njegova nagrada je kod Allaha* (Kur’an, 42:40). Uistinu, čija je nadoknada bolja od Allahove? No, znaj da u svakoj situaciji u kojoj ti vjerovakon kazuje da trebaš biti ljut, ako se ne naljutiš, onda to nije plemenita karakterna osobina, jer je srdžba radi Allaha, dž.š., jedna od plemenitih osobina kod Allaha. Blagoslovljen je onaj čiji je posao sa Njim i koji je u Blizini Njegovoj, taj djeluje prema plemenitim karakternim osobinama koje nam je On otkrio i jasnim učinio. Uistinu će on čuti Boga kako kaže: *Jer ti si, doista, najljepše čudi!* (Kur’an, 68:4).

Od onoga što je neophodno za duhovnog pregaoca je da se kloni protivnika i onih ljudi koji nisu od njegove (duhovne) vrste – ali pri tome ne smiješ vjerovati da su oni zli. To ne trebaš čak ni pomisliti! Umjesto toga tvoja namjera treba biti blizina sa Bogom i ljudima Njegovim, i tvoj odabir Njega nasuprot drugih.

Prema životinjama se trebaš odnositi sa nježnošću i milošću (*rahma*), jer je njih Allah tebi podčinio. Stoga im ne nameći posao koji ne mogu podnijeti i nemoj drsko i grubo jahati svoje jahaće životinje. A ovo se također odnosi na robove koje posjeduješ, jer su oni braća tvoja, Allah ti je dao da posjeduješ samo njihova tijela da bi vidio kako ćeš sa njima postupati, jer ti si Njegov rob. Stoga, način na koji želiš da On postupi sa tobom i ti tako trebaš postupati sa svojim muškim i ženskim robovima. Uistinu će te Allah nagraditi (u skladu sa tim). I kakve god loše i ružne stvari bi volio da On odvrati od tebe, odvrati te iste stvari od robova svojih i bit ćeš isto vjetno nagrađen kada dođe vrijeme za to. Sva stvorenja su ovisna o Allahu, dž.š., a i ti si od ovih. Stoga, kratko rečeno: onako kako bi ti volio da Istiniti postupi sa tobom, ti tako postupaj sa stvorenjima Njegovim.

Također, ako imaš ženu, trebaš sa njom postupati dolično. Ako imaš djecu, trebaš ih podučiti Knjizi Allahovoj, samo radi Allaha, a ne iz bilo kog ovosvjetskog razloga. Neka se drže lijepog ponašanja i islamskog edeba. Podstiči ih na blagost i asketizam (*zuhd*) još od ranog djetinjstva, kako bi se navikla na to. Nemoj usaditi želje i žudnje u njihovim srcima, već im smanji privlačnost ka ukrasima ovog niskog svijeta. Usadi u njima to da na Ahiretu koji je krajnje ishodište postoji mali udio za osobu koja posjeduje ovaj niski svijet i beskrajna sreća i blagodat za osobu koja napusti vezivanje za dunjaluk. Ali nikako ne čini to zbog škrtosti sa svojim novcem i imetkom.

Od onoga što je neophodno za duhovnog pregaoca je to da se nikada ne treba približavati vratima vladara niti se treba družiti sa onima koji se natječu za ovaj niski svijet, jer će mu oni srce od Boga odvratiti. Ali, ako se zbog nekog razloga budeš morao naći u njihovom društvu, onda se ophodi sa njima sa iskrenim i lijepim savjetom i ne pokušavaj ih prevariti¹⁵, jer je sav tvoj posao sa Istinitim. I šta god da budeš činio u većini slučajeva će ti se oni podsmijevati, stoga se okreni Allahu, dž.š., tražeći da te On izbavi iz te situacije i da ti udijeli ono što je bolje za tebe i vjeru tvoju.

Od onoga što je neophodno za duhovnog pregaoca je to da bude uvijek u prisutnosti sa Allahom Uzvišenim u svim svojim pokretima i mirovanju.

Od onoga što je neophodno za duhovnog pregaoca je to da uvijek dijeli bez obzira da li ima mnogo ili malo i da li je u vremenu blagostanja ili nedaća. Jer ovo je znak njegovog pouzdanja u Allaha, dž.š., budući da je tvrdica kukavica, šejtan dođe njemu kako bi produžio njegovu nadu i usadio mu osjećaj da će dugo živjeti. Zato mu kaže: “Ako potrošiš svoj novac, propast ćeš i postat ćeš primjer među svojim vršnjacima i prijateljima, nemajući ništa, stoga se drži svojeg novca i pripremi se za teškoće koje vrijeme donosi i nemoj se prevariti sa ovim blagostanjem koje sada imaš jer ne znaš šta će Allah dati da se desi sljedeće godine.” A ako je čovjek u vremenu nedaća,

¹⁴ Uključujući u zlo i djelo osobe koja zahtijeva osvetu.

¹⁵ Pretvarajući se da se slažeš s njima.

on će mu reći: “Drži se za to malo što imaš, jer ti ne znaš kada će ova tegoba proći, a moguće je da ova situacija neće uvećati ništa drugo do nedaće. Zato dobro čuvaj svoj imetak, nema nikoga ko će ti pomoći kada ostaneš bez ičega, pa ćeš ti zaostajati, biti teret ljudima i čast ćeš svoju izgubiti.” Ako se nastavi ova vesvesa¹⁶, u srcu ovog jadnika usmjerit će ga ka škrtosti i čuvanju imetka i ispriječit će se između njega i Allahovih riječi: *A ko škrtari, on na štetu svoju škrtari* (Kur’an, 47:38). A prema sljedbenicima ovog puta (*tarikata*): ako se čovjek priključi Allahu bliskim robovima (*ehlullah*) i zatim počne škrtariti, On će njegovo mjesto zamijeniti i svoju će postaju izgubiti. Allah, dž.š., je rekao: *A što god da udijelite vi, pa On će to nadoknaditi* (Kur’an, 34:39). I ispriječit će se između njega i Allahovih riječi: *Gospodaru naš, zatri trag bogatstvu njihovu i zapečati srca njihova* (Kur’an, 10:88). Pa će oni svoje siromahe na cjedilu ostaviti i oni će gladni umirati. I ispriječit će se između njega i stanja Božijeg Poslanika, s.a.v.a., kada je rekao: “Udjeljuj, o Bilale, i ne boj se da će Gospodar Arša umanjiti.”¹⁷ I ispriječit će se između njega i Poslanikovih riječi: “Allah ima dva meleka koja se svakog jutra mole: nadoknadi onima koji udjeljuju i uništi (imetak) onih koji uskraćuju.”¹⁸ I spriječit će ga da shvati put Poslanika, s.a.v.a., kada su mu bila ponudena dva bogatstva, ali ih je on odbio i ostavio. Te da shvati put Ebu Bekra kada je došao Poslaniku, s.a.v.a., sa cijelim imetkom, pa ga je Poslanik s.a.v.a., upitao: “Šta si ostavio svojoj porodici?” On odgovori: “Allaha i Njegovog Poslanika!” A kada je došao Omer ibn Hattab sa pola svoga imetka pa ga Poslanik, s.a.v.a., upita: “Šta si ostavio svojoj porodici?” On odgovori: “Polu, a pola sam donio.” Te tada Poslanik, s.a.v.a., kaza: “Razlika između vas dvojice je kao razlika u vašim riječima.”

Udjeljivanje je uzrok stjecanja opskrbe od Onoga koji opskrbu daje, na Dunjaluku i na Ahiretu. Svaki onaj koji škrtari Allaha, dž.š., optužuje a na svoj novac se oslanja i njegovo pouzdanje u njegov novac je veće od pouzdanja u njegovog Gospodara. Ovo u sumnju dovodi njegovo vjerovanje (*iman*). Molimo Allaha, dž.š., da nas sačuva od toga! Na tebi je da udjeljuješ u teškim vremenima i da se ne bojiš siromaštva. Nije nikako drugačije osim onako kako je Poslanik, s.a.v.a., kazao: “Ko uradi sa svojim imetkom ovako i ovako, dijeleći ga lijevo i desno, Uzvišeni Allah će mu to nadoknaditi i On će ti dodijeliti ono što ti je obećao: htio ti to ili ne, htjeli to ljudi ili ne.” Znaj da nikada nije propao darežljiv čovjek. Da nemam namjeru skratiti priču, naveo bih razne primjere i događaje koji sve ovo potvrđuju.

Moraš suzbiti svoju srdžbu, jer to je znak otvorenosti tvojih prsa. Kada god suzbiješ svoj bijes, izazoveš zadovoljstvo Svemilosnog (*Er-Rahman*), a istovremeno naljutiš šejtana zbog toga što si zauzdao svoj nefis i pokorio ga tako da ga šejtan ne može osvojiti. Također si donio radost srcu osobe od koje si svoju srdžbu sustegnuo ne uzvraćajući na njezino uvredljivo djelo. A to može biti uzrok povratka te osobe Bogu i njeno popravljanje, preko prepoznavanja nepravde koju je počinila i svog uvredljivog odnosa prema tebi. Uistinu ona može zažaliti i pokajati se zbog onoga što se desilo zarad njenog lošeg ponašanja. Stoga, moraš poznavati pravi put kako primati (uvrede i neprijateljstvo) i truditi se da zauzmeš tu karakternu osobinu. Onda je najveći rezultat i najuzvišenija blagodan, ako zauzdaš svoju srdžbu protiv osobe koja je tu srdžbu podstaknula, to da će te Allah, dž.š., nagraditi za to tvoje djelo. Koji ishod može biti savršeniji od toga da oprostiš svome bratu i da podneseš štetu koju ti je nanio zauzdavajući svoj bijes? Onako kako Istiniti želi da postupiš prema Njegovim robovima, On želi na isti način postupiti sa tobom. Stoga se bori da stekneš ova svojstva (milosti i samilosti) jer ona povećavaju ljubav i naklonost u ljudskim srcima. Božiji Poslanik, s.a.v.a., nam je već naredio da prakticiramo međusobnu samilost i da volimo jedni druge. Susprezanje srdžbe je jedan od najvećih uzroka koji vodi ka međusobnoj ljubavi.

¹⁶ Vesvesa – šejtansko došaptavanje.

¹⁷ Hadis prenosi Sujuti.

¹⁸ Hadis prenosi Buhari.

Trebaš praktificirati ihsan¹⁹ jer je to znak tvoje stida (*haja*) pred Allahom, dž.š., i slavljenje Allaha u srcu onoga koji je *muhsin*.²⁰ Džibril, a.s., je upitao Božijeg Poslanika: “Šta je ihsan?”, a Poslanik, s.a.v.a., je odgovorio: “To je da obožavaš Allaha kao da ga vidiš.” Ovaj ihsan naznačava veličanje Allaha, dž.š., u srcu muhsina. A onda je dodao: “Jer ako ti Njega ne vidiš, On tebe vidi.”²¹ Ovaj drugi dio ihsana naznačava stid od Allaha, dž.š. Poslanik je također rekao: “Stid je od vjere”²² i “Svaki stid je dobar.”²³ Stoga, na koncu nije moguće da vjernik bude na strani zla. A ako se osvrneš na drugi dio veličanja u srcu *muhsina*, on znači to da nikada niko ne može imati kontrolu nad njegovim srcem. Potruđi se da dostigneš ovo.

Moraš se držati zikra i tražiti Njegov oprost, jer traženje oprosta nakon grijeha briše i uklanja grijeh, dok traženje oprosta nakon pokornosti i dobročinstva donosi “svjetlost na svjetlost” i radost na radost. Dok zikir ujedinjuje rasijano srce i čisti tvoju nutrinu i namjere. Ako se umoriš od zikra, okreni se učenju Kur’ana učeći ga sa razmišljanjem i sabranošću, hvaleći i slaveći Allaha, dž.š. Uči Kur’an tražeći i moleći Allaha, dž.š., dok učiš ajete slavljenja i sa strahopoštovanjem i poniznošću dok učiš ajete upozorenja i pouke. A što se Kur’ana tiče, onaj koji ga uči nikada se ne umori od njega zbog raznovrsnih značenja koja se u njemu nalaze.

Moraš se truditi da odvežeš čvor istrajavanja²⁴ i tvrdoglavosti u svojem srce. A ti to ne možeš učiniti sve dok ne kažeš sebi pri svakom dahu: “O dušo moja, da li znaš da ćeš sljedeći dah udahnuti ili ne? Možda – a Allah zna najbolje – umreš pri dahu ovome, stoga će on biti tvoj posljednji dah na ovom svijetu dok ti još istrajavaš na zlu. A za one koji na zlu istrajavaju Allah je pripremio nepodnošljivu patnju koju ni planine ne bi mogle podnijeti, a kako ti da je možeš podnijeti, tako slabašna? Pokaj se Allahu iz razloga jer ne znaš kada te smrt može iznenaditi. Allah Uzvišeni je rekao: *Ali, nema pokajanja za one koji ogavna djela rade, pa kad jednom takvom smrt dođe, on poviče: “Ja se sada uistinu kajem!”* (Kur’an, 4:18). Predvodnik postojanja, Božiji Poslanik, neka su s njim blagoslovi i mir, kaže: “Allah prihvata pokajanje od svojih robova sve do same smrti.”²⁵ Koliko je ljudi iznenada umrlo dok su jeli, pili, hodali ili spavali i nisu se probudili jer je dušu njihovu smrt uhvatila dok je na grijehu istrajavala!” Sebi na ovaj način propovijedaj, jer kada to učiniš i kada to često ponavljaš, čvor istrajavanja i tvrdoglavosti će se vremenom odvezati.

Moraš se bojati (*takva*) Allaha, dž.š., tajno i javno. Značenje toga straha je da se sačuvaš od Njegove kazne. Osoba koja se boji Njegove kazne požurit će ka onome sa čim je Allah zadovoljan. Kao što Allah, dž.š., kaže: *A Allah vas opominje Sobom!* (Kur’an, 3:30). On je rekao: *Ta, znajte da Allah zna šta je u vašim dušama, pa se Allaha čuvajte.* (Kur’an, 2:235). A riječ *takva* izvedena je iz riječi *vikaja* (zaštiti se). Zato se boj Allaha u odnosu na postupke Njegovog djelovanja, kao što je Poslanik, s.a.v.a., govorio: “Tražim utočište kod Tebe od Tebe.” Zbog toga izbjegavaj put koji vodi ka onome od čega se bojiš i od čega strepiš. Jer grijeh je put koji vodi ka jadu i čemeru, dok je pokornost put koji vodi ka vječnoj sreći.

Moraš izbjegavati samoobmanu, a to je ono kada te tvoj nefis obmanjuje u odnosu na Božiju milost i oprost, dok ti istrajavaš na svom griješenju. Iblis, nek je prokletstvo s njim, vara te govoreći: “Da nije tvoga griješenja i tvoje nepokornosti Allahu, kako bi se Njegova Milost, Samilost i Oprost očitovali?” I još ti kaže: “Dobročinitelji (*muhsini*) nemaju nikakvog izbora jer Milost prethodi njima i na Dunjaluku i na Ahiretu.” Nemoj da te zavede ovaj govor i reci mu: “Što se tiče Njegove

¹⁹ Ihsan se najčešće prevodi kao dobročinstvo, odnosi se na treći stupanj duhovnog ozbiljenja. Razumijevanje i praktificiranje ihsana je od esencijalne važnosti za islamsku duhovnost.

²⁰ Muhsin, osoba koja praktificira ihsan.

²¹ Hadis prenosi Buhari

²² Hadis prenosi Buhari.

²³ Hadis prenosi Muslim.

²⁴ Misli se na istrajavanje na grijehu i lošim navikama.

²⁵ Hadis prenosi Tirmizi.

milosti i ono što si o Njoj spomenuo to je već bilo.²⁶ Tačno je to da nije odstupanja i griješenja da se ne bi vidjeli tragovi ovih svojstava – kako ti tvrdiš – a dokazi i izvješća o tome su istiniti. Ali ti, o prokletniče, želiš da me zavedeš sa Plemenitošću Uzvišenog Allaha. Pa otkud da znam da sam od onih kojima je Allah, dž.š., oprostio i preko ružnih djela prešao? Tačno je, stići će Njegova Plemenitost, Milost, oprost i prelazak preko hrđavih djela onoga koga On hoće od robova Njegovih, kao što će stići Njegova kazna i odmazda onoga koga On hoće od Njegovih grješnih robova, a ja ne znam u koju od ove dvije skupine pripadam sada dok ovo govorim. Budući da mi je Allah uskratilo pokajanje za grijeh ovdje, možda će me lišiti i oprosta prije nego me u Vatru baci. Stoga, tek pošto On svoju odmazdu nada mnom izvrši, ja mogu izaći iz nje. Zaista grijeh povećava nevjerstvo i kada bih znao sa sigurnošću da će mi biti oprosteno i da neću biti kažnjen, možda bi bio zaveden tvojom pričom. Ali čak i tada bi to bila velika lakomislenost i moje neznanje, jer i kada bih bio siguran od kazne Allahove, trebam se truditi koliko mogu u pokornosti Njemu iz zahvalnosti prema Allahu, dž.š., i iz srama pred Njim, a najpreče je pred Njim sram osjetiti. Kako može biti to da me je odbačio kada me nije obradovao, niti mi je sigurnost Svoju dao već me je ostavio u iščekivanju između mog grijeha i Njegovog oprosta i kazne, pa kako onda da budem zaveden i prevaren sa tvojim lažima i sa lažima mog nefsa koji je sklon zlu.”

Moraš prakticirati duhovnu obazrivost (*vara*), što je izbjegavanje svega onoga što uznemirava tvoja prsa. Božiji Poslanik, s.a.v.a., je rekao: “Napustite sve ono što vas uznemirava za ono što vas ne uznemirava.”²⁷ Čak i da si u potrebi za tim (što te uznemirava) i da ne možeš naći nešto što to može zamijeniti onda ostavi tu potrebu radi Allaha, dž.š. On će te zauzvrat snabdijeti sa nečim što je bolje od toga. Stoga, ne budi nestrpljiv, jer ova obazrivost je sami temelj vjere. Kada je počneš primjenjivati u praksi, tvoja djela će postati čista, tvoja stanja će biti uspješna, tvoj će se govor usavršiti, kerameti²⁸ će juriti ka tebi i bez sumnje ćeš biti zaštićen i sačuvan Božijom zaštitom u svemu što činiš. Allah, Allah, o brate moj, obazrivost, obazrivost!

Moraš prakticirati asketizam (*zuhd*) u odnosu na ovaj niski svijet smanjujući svoje želje za njega – uistinu otklanjajući ljubav za njega iz svojeg srca u potpunosti. Ali, ako ne možeš sebi pomoći u traženju nečega od ovog svijeta, onda ograniči sebe na stjecanje svog izdržavanja na halal način. Ne trebaš se takmičiti sa onima koji su posvećeni njemu, jer dunjaluk je pokvarena roba koja ne traje, i onaj koji za njim traga nikada neće ostvariti svoje snove. Allah, dž.š., daje svakoj osobi ono što joj je propisao. Zato osoba koja žudi za ovim niskim svijetom uvijek će biti tužna²⁹ i bit će prezrena u Božijim očima. Uistinu, primjer osobe koja traži dunjaluk je kao primjer osobe koja pije morsku vodu: što više pije to je više žedna! Treba ti biti dovoljno to što je Božiji Poslanik, s.a.v.a., uporedio ovaj svijet sa lešom i đubrištem: a samo se psi skupljaju oko te dvije stvari. Da li trebaš prihvatiti za sebe da budeš u ovakvom stanju? Ne, Allaha mi! Stoga, ako si pametan, prihvati ono što ti je Allah, dž.š., dao i trebaš znati da će ti ono što ti je propisano doći bez obzira da li ti imaš želju za tim ili ne. Allah, dž.š., je objavio Musau, a.s.: “O sine Ademov, ako si zadovoljan sa onim što sam ti propisao, onda će tvoje srce i tvoje tijelo biti u miru, tvoja opskrba će ti dolaziti i bit ćeš vrijedan hvale. Ali, ako nisi zadovoljan sa onim što sam ti propisao, tvoje srce i tvoje tijelo će biti iznureni dok trčiš za ovim svijetom poput divlje zvijeri koja trči u pustinji. Tako mi Moje Slave i Veličanstva, od njega nećeš dobiti ništa osim ono što sam ti propisao, a bit ćeš prezren.”

O brate, da pretpostavimo da ti Allah, dž.š., podari cijeli svijet, da li ti od njega treba više od kuće i odjeće da te štite i zalogaja da ti glad utoli? A ovo je dato čak i onima čiji je život oskudan,

²⁶ Odnosi se na to da milost Božja prethodi životima Bogu bliskih robova, jer se Bog na njih smilovao još u iskonu. Tako da se šejtanska spletku u ovom dijelu sastoji u tome da čovjek umisli kako i on pripada toj spašenoj skupini.

²⁷ Ovaj hadis se može prevesti i kao: Ostavite ono što vam je sumnjivo za ono u šta ste sigurni.

²⁸ Kerameti su čuda koja se očituju kod Bogu bliskih robova.

²⁹ Nikada neće moći u potpunosti ostvariti svoje ambicije zbog velikog broja ograničenja koja postoje na ovom svijetu.

ali oni imaju prednost u brzom obračunu, mirnom srcu i manjem tovaru. Stoga se čuvaj da ne prodaš udio koji ti je Gospodar dao za ono što sa tvojim tijelom propada, a možda ti umreš pri svom prvom koraku u potrazi za ovim niskim svijetom sa nadama neostvarenim. Trebaš znati da dunjaluk ima svoje tragaoce a i Ahiret ima svoje tragaoce. Božiji Poslanik, s.a.v.a., je rekao: "Budite od tragaoca za Ahiretom, a ne od tragaoca za Dunjalukom."³⁰

O brate, razmišljaj o riječima Gospodara kada ih čitaš i vidi šta On kaže u ajetu: *Mi ćemo onima koji žele život ovozemni i ljepote njegove, podmiriti poslove njihove u njemu, i nimalo u njem' neće biti oštećeni. A to su oni kojima na Onome svijetu samo vatra pripada, sve što su uradili u ovozemnom životu tamo propast će, zaludu je sve što uradiše i stekoše!*" (Kur'an, 11:15–16). Te Njegove Riječi: *Ko bude želio usjev Onoga Svijeta, njegov usjev ćemo i povećati! A ko bude želio usjev Ovoga Svijeta, dat ćemo mu ga, ali na Onom Svijetu on nema nikakva udjela!* (Kur'an, 42:20). On je rekao, u pogledu halal zarade: *Vi želite prolazna blaga Svijeta Ovoga, a Allah želi Onaj Svijet.* (Kur'an, 8:67). On je rekao za drugove Poslanika Muhammeda, s.a.v.a., naše pobožne pretke, kada su poželjeli da izgrade ovaj svijet: *I na Allahovom putu dijelite, i svojim rukama sebe u propast ne bacajte – sa pribjegavanjem ka imetku i sa pouzdanjem u njega – I dobro činite, Allah, zbilja, voli dobročinitelje* (Kur'an, 2:195).

Završni savjet

Moraš se uvijek vraćati na Njegove Riječi: *Pomozite se strpljenjem i namazom! A to je doista teško osim onim skrušenim, onima koji su uvjereni da će Gospodara svoga susresti i da će se Njemu vratiti!*" (Kur'an, 2: 45–46).

Ovo je kraj knjige *Srž o onome što je neophodno duhovnom pregaocu*. Neka je slava Allahu Gospodar svjetova i neka je Allahov blagoslov na našeg Poslanika Muhammeda, na njegovu porodicu i ashabe!

³⁰ Hadis prenosi Buhari.